

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra pedagogiky

Pedagogika – pedagogika

Marie Farková

**Adolescenti s mentálním postižením v dětských domovech a dětských
domovech se školou na cestě k dospělosti**

**Adolescents with mental disabilities in children's homes and children's
homes with school on their way to the adulthood**

AUTOREFERÁT

vedoucí práce Doc. PhDr. Jaroslav Kořa

2015

Tématem předkládané disertační práce jsou adolescenti s mentálním postižením v dětských domovech a domovech se školou. Období adolescence je zakotveno jako část životní cesty v dílech řady našich i zahraničních autorů a zabývá se jím řada vědních disciplín, které nazírají adolescenci každá ze své perspektivy. Rovněž mentálním postižením se zabývá řada disciplín klinických, speciálně pedagogických a dalších oborů. Z tohoto důvodu je téma předkládané disertační práce multidisciplinární a mnohovrstevnaté.

Výzkumné studie, které by se zaměřily specificky na směřování k dospělosti u adolescentů s mentálním postižením v dětských domovech, se zatím v naší odborné literatuře vyskytují velice řídky. Tato skupina dospívajících a mladých dospělých tvoří malou část lidí, kteří část života prožijí v institucionální výchově. S ohledem na to, že v dětských domovech vyrůstají další děti s tímto postižením a jejich počet převzetím do pěstounské péče či adopce neklesá tak výrazně, je možné předpokládat, že by mohlo být důležité tuto oblast zkoumat.

Cílem práce je zjistit, popsat a analyzovat, co naplňuje každodenní život dospívajících s mentálním postižením a hraničním stavem, co prožívají, s čím se setkávají, co si představují v souvislosti s vlastní budoucností v kontextu života v dětských domovech a dětských domovech se školou.

Empirická část práce má v návaznosti na zvolený cíl stanoveny dílčí cíle zjistit, analyzovat a porozumět:

1. vytvářené představě adolescentů s lehkým mentálním postižením a hraničním potenciálem o dospělosti, budoucím povolání a rodině,
2. vnímané potřebě opory v některých důležitých oblastech či vnímané samostatnosti,
3. shodě či rozporu v subjektivně vnímané autonomii a tomu, jak jednotlivé oblasti spatřují „tety a strýcové“ v dětských domovech,
4. opoře v rodině či ve vztahu s jinými osobami pro život po odchodu ze zařízení i během pobytu v dětském domově,
5. možnostem při volbě studijních oborů v přípravě na budoucí povolání.

Výzkumné otázky

Pro naplnění stanovených dílčích výzkumných cílů je nezbytné zúžit cíle na reálně zkoumatelné oblasti, které by zachycovaly obsahy stanovených cílů. Zúžení je možné formulací výzkumných otázek ve vztahu k cílové skupině respondentů (A. L. Strauss, J. Corbinová, 1999), kterými jsou adolescenti s mentálním postižením a hraničním stavem v dětských domovech a dětských domovech se školou:

1. Jak adolescenti vymezují dospělost?
2. Jaké znaky si uvědomují s odstupem času ve vztahu ke svému období puberty?
3. V jakých souvislostech si uvědomují své odlišnosti či zvláštnosti?
4. Jak si představují svoji práci či povolání v budoucnosti?
5. Jaké mají zkušenosti v pracovní oblasti?
6. Jaké obavy či naopak jistoty prožívají ve vztahu k budoucnosti?
7. Jak si představují a s kým spojují své představy o bydlení?
8. Jaké vztahy mají navázány v domovech?
9. Jak si vybírají obor pro profesní přípravu?
10. Jaké mají zájmy a radosti?
11. V jakých souvislostech hovoří o vztazích k vychovatelům a o jejich výchovných postupech?
12. V jakých oblastech se mohou samostatně rozhodovat?
13. Jaké cíle si stanovují pro horizont jednoho roku?
14. Jaké kroky chtějí realizovat k naplnění svých cílů?

Výzkumné hypotézy

V současné době není u nás publikován výzkum, který by se zabýval skupinou adolescentů s mentálním postižením v dětských domovech obou typů. Není možné dost dobře postulovat hypotézy o oblasti, která dosud nebyla otevřena. Formulace hypotéz

vychází z poznatků o adolescentech, kteří patří do intaktní majoritní společnosti a z poznatků našich a zahraničních autorů ze zkoumání vzorků osob s mentálním postižením.

- **H1:** Adolescenti s mentálním postižením v institucionální výchově mají poznatky o obsahu dospělé role, absentují praktické dovednosti a zkušenost.
- **H2:** Adolescenti s mentálním postižením v institucionální výchově jsou spíše závislí než nezávislí na důležitých dospělých.
- **H3:** Adolescenti s mentálním postižením v institucionální výchově orientují volbu oboru studia dle lokální nabídky.

Design výzkumu

V přípravě terénního šetření bylo potřebné uvažovat o možnostech, jak realizovat terénní výzkumnou sondu, ve které by byli dospívající s mentálním postižením aktivními účastníky a jak by bylo možné uzpůsobit postupy tak, aby tito lidé mohli být kompetentní ve výpovědi o svém životě. Možností, jak realizovat záměry, je kvalitativně pojatá terénní výzkumná sonda.

V úvahách o možnostech užití metod a postupů je důležité zvážit některé obtíže, se kterými je možné se setkat při realizaci práce v terénu. Po zvážení všech faktorů se jako nejvhodnější jevílo užití postupů zakotvené teorie.

Výzkumný vzorek

Jedním ze zvažovaných postupů výběru je postup „snow ball“, který se ukázal jako efektivní.

Pro terénní výzkumnou sondu je v konečné fázi výběru 6 domovů obojího typu a v nich 16 respondentů s mentálním postižením a 2 klienti s hraničním stavem, který je popisným způsobem stanoven jako stav mentální kapacity v dolní hranici subnormy. Jako subnorma bývá označován stav, kdy naměřená hladiny IQ nepřesahuje 85 bodů, za spodní hranici je pak považováno obvykle rozpětí 70 – 75 IQ.

Tabulka 1: Rozložení domovů v terénní sondě dle krajů a počtu respondentů

Kraj	Typ zařízení	Počet respondentů
Kraj Vysočina (3 domovy)	Dětský domov	9
Jihočeský kraj	Dětský domov se školou	3
Středočeský kraj	Dětský domov se školou	3
Praha	Dětský domov	3

Zdroj: autorka práce

Metody terénní výzkumné sondy

Sběr dat bylo možné realizovat ze čtyř zdrojů. Jsou jimi:

- skupinové semistrukturované moderované interview – 5 rozhovorů,
- individuální semistrukturované rozhovory – 18 rozhovorů,
- upravené škály na měření míry podpory vypracované klíčovými vychovateli,
- metoda grafického záznamu linie času pro horizont jednoho roku a cíle, které respondenti budou pro interval roku do časové linie vpisovat.

Záznamy do škály a grafický záznam linie času jsou pokládány za metody ze skupiny textových dokumentů.

Terénní výzkumná sonda byla realizována v dětských domovech a domovech se školou postupně, od dubna do konce června 2013 a ve druhé fázi v měsících září a říjnu 2013.

Metody zpracování a analýzy dat

Z dat získaných v procesu moderovaných skupinových interview a individuálních rozhovorů byl nejprve vytvořen verbatim (doslovná transkripce) a jednotlivá zařízení (a v nich skupinové rozhovory) a respondenti byli označeni kódy SR1 až 5 a R1 až 18. K verbatimu rozhovorů byly přiřazeny vyplněné škály podpory od vychovatelů a označeny stejným kódem respondenta. Posledním přiřazovaným dokumentem byla linie času – i zde byly jednotlivé linie označeny kódem respondentů. Takto vznikaly výzkumné protokoly. Jako poslední byly do protokolů přiřazeny poznámky z terénu. Transkripce byla realizována v programu Word 2007. Analýza dat probíhala po postupných krocích. Na základě podobnosti byly základní pojmy uskupeny do induktivně vzniklých kategorií. Pokud byla objevena nová kategorie, protokol byl

opětovně pročitán a ověřována byla zpětně již jednou uskupená data (rekurzivní proces). Tento postup je popisován v metodikách jako otevřené a axiální kódování (A. Strauss a J. Corbin, 1999, J. Hendl, 2008). Kódování bylo zaznamenáváno počítačovým programem Excel 2007. Výzkumnice neměla k dispozici speciální programy na zpracování textu.

Validita dat

Pro zajištění validity terénní výzkumné sondy byly využity techniky triangulace metod. Data jsou v ní získávána různými metodami. V případě této terénní výzkumné sondy jsou jimi semistrukturovaná moderovaná skupinová interview, semistrukturované individuální rozhovory, kvalitativní analýza škál na zjišťování míry podpory, analýza linie času a volených cílů. Technikou triangulace zdrojů jsou data získávána ze dvou různých zdrojů - zdrojem jsou samotní lidé s mentálním postižením v domovech a vychovatelé v domovech. Smyslem triangulace je nahlížet jevy z více úhlů pohledu.

Práce je členěna na teoretickou a výzkumnou část. První kapitola, pojednává nejprve období adolescence a její věkové vymezení. Další části textu kapitoly jsou zaměřeny na rizikové chování v období adolescence, na prožívání času, situací a jednání samotnými adolescenty. Vzdělávání adolescentů v souvislosti s přípravou na budoucnost a část zaměřená na autonomii předcházejí pojednání o významu výchovy a roli vychovatelů v dětských domovech. Text této kapitoly vychází z vývojové psychologie, filosofie, sociologie a pedagogiky.

Druhá kapitola, která vychází z pohledu sociologie, lékařských oborů, speciální pedagogiky a dalších oborů na mentální zahrnuje kromě definice postižení také proměnu v jejím vymezení. Další téma textu kapitoly tvoří tradice a současnost mentálního postižení v pedagogických oborech. Vzdělávání adolescentů s tímto postižením tvoří poslední část teoretických kapitol a zahrnuje pohled na možnosti vzdělávání těchto lidí.

Souhrn výsledků terénní výzkumné sondy k výzkumným otázkám a hypotézám

Po analýze výsledků a uplatnění postupů a technik zakotvené teorie v terénní výzkumné sondě je možné nyní odpovědět na stanovené výzkumné otázky. Komparace s výzkumy předních našich a zahraničních autorů tvoří součást analýzy v předcházející kapitole.

1. Jak adolescenti vymezují dospělost?

Adolescenti s mentálním postižením v domovech rozšiřují vymezení dospělosti o další obsahy rolí: uvádějí role rodičů, manželů a zatím nejisté tušení generativity v souvislosti s péčí o druhé. Nově zjištěnými typy vymezení jsou dospělost jako období dodržování norem (zákona), dospělost jako úroveň kognice, jako přidělený vnější znak identity, ale také jako jistá statusová výhoda. Poněkud nezralá pojetí dospělosti limitovaná věkem a zletilostí neovlivňuje věk respondentů, pohlaví, délka pobytu v domově ani důvod umístění. S opatrností je možné usuzovat spíše na faktory uvnitř osobnosti. Rovněž s opatrností je možné předpokládat, že nezralé vymezení dospělosti není způsobeno nedostatkem znalostí ze školního vzdělávání, protože téma dospělosti tvoří spolu s tématem člověk ve společnosti a pracovním prostředí část obsahů rámcových a následně školních vzdělávacích programů v učebních oborech typu E a C.

2. Jaké znaky si uvědomují s odstupem času ve vztahu ke svému období puberty?

V souhlasu se zjištěními M. Lečbycha je možné identifikovat velkou a adolescenty uvědomovanou skupinu charakteristik spíše s negativním popisem vlastních projevů. Adolescenti ve výzkumné sondě uvádějí také ve výskytu méně fre skupinu projevů, které spatřují jako stejné ve srovnání s aktuálně se vyskytujícími vzorci, či hodnotí průběh jako hezký až indiferentní. Mezi vnímané pozitivní projevy zahrnují zamilovanost a hezký stav bez starostí. V indiferentním obsahu odpovědí hodnotí respondenti aktuální stav stejný, jako v období puberty.

3. V jakých souvislostech si uvědomují své odlišnosti či zvláštnosti?

Analýza zkušeností respondentů z jejich výpovědí o kontaktech s prostředím mimo domovy ukazuje na kontinuum a variabilitu prožitků. Na jedné straně kontinua jsou zážitky ostrakizace, konfliktů, hořkosti a zklamání u části respondentů. Je možné zachytit v odpovědích i prožitky osamění a úniku do představy fiktivního kamaráda. Současně dospívající přiznávají, že na vzniku konfliktu se v některých situacích sami podílejí. Negativní reakce vrstevníků mimo domovy se spíše vztahuje k faktu, že respondenti žijí v institucionální výchově a jsou odloučeni od rodiny, spíše k místu pobytu, než k vlastnostem respondentů. Další část respondentů uvádí, že neprožívají svoji odlišnost v běžných situacích a manifestují své zážitky v situacích běžných aktivit, které je možné sledovat i u jiných osob (nakupování, získávání informací v obchodě). Na opačném konci kontinua adolescenti uvádějí reálné hodnocení situací, z rozhovorů je patrná spokojenost, v prožívání se neobjevuje přecitlivělost, se kterou by reagovali na nepříjemné znaky chování jiných lidí mimo domovy. Někteří z respondentů sdělují, že očekávají v kontaktech reciproční vzorce chování. Jinakost prožívají v souvislosti se steskem po rodinných příslušnících či partnerech, se kterými nejsou v kontaktu tak často, jak by si přáli.

4. Jak si představují svoji práci či povolání v budoucnosti?

Představy o budoucí práci či povolání souvisí s možností setkat se s reálným obrazem profese, na kterou se připravují, v reálných situacích. Rozdíl v orientaci v oblasti nároků práce a případně námahy s ní spojené se odvíjí právě od možnosti „otestovat“ svoji budoucí práci. Pokud je součástí odborné přípravy možnost pracovat v reálných podmínkách, může výkon práce samotné respondenty těšit, jak se ukazuje v odpovědích u části respondentů. V případě, že nejsou zvyklí vynaložit fyzickou námahu, může pro ně být setkání s reálným obrazem práce spíše něčím, čeho by se chtěli v budoucnosti vystříhat. Za těchto okolností se u části respondentů projevuje snaha změnit obor studia. Představa o další profesi nabývá u některých až iluzorní obraz. Dostatek příležitostí k poznávání budoucí profese přináší nejen praktické dovednosti,

ale zakládá proměnu rytmu dne, pravidelnost a nutnost překonat obtíže (tedy spoluutváří volní vlastnosti) Překvapujícím a výjimečným zjištěním je hluboká účast, empatie a porozumění pro staré lidi v léčebně, kde probíhá praxe, jak se ukazuje u jedné z respondentek, která by si přála změnu (zatím neví, co by chtěla studovat a kde pracovat).

5. Jaké mají zkušenosti v pracovní oblasti?

Ve zkušenostech respondentů v pracovní oblasti se ukazuje, že ti, kteří mají možnost se podílet na zakázkové práci, případně mají možnost o prázdninách chodit na brigádu, mají reálnější představu o ceně práce obecně i ve studovaném oboru. Představa o výdělku z vykonávané práce se nápadně liší u respondentů, kteří jsou v domovech déle a také již studují ve druhém a třetím ročníku. Paradoxně, velice mlhavou až iluzorní představu mají dospívající ve vzorku, kteří jsou ve stejném věku a v domovech jsou velice krátce.

Další důležitou oblastí ve vztahu k budoucí práci je představa o vztazích na pracovišti. Adolescenti, kteří již studují ve vyšších ročnících, většinou uvádějí, že vztahy se vytváří vlastní aktivitou lidí („*jaké si to uděláme, tak to máme*“). Někteří respondenti, kteří v době realizace terénního výzkumu teprve započali studium, očekávají výrazněji rovnější vztahy mezi stávajícími zaměstnanci a praktikanty na pracovišti.

6. Jaké obavy či naopak jistoty prožívají ve vztahu k budoucnosti?

Nejvýraznější obavou respondentů, které jsou zachyceny ve výpovědích, se ukazují být kontakty s úřady a obavy, že některý z úkonů, se kterými se adolescenti v rámci vzdělávání setkávají, budou zapomenuty. Další výraznou obavou je, zda ti respondenti, kteří se nemohou z nejrůznějších důvodů vrátit do rodiny, naleznou bydlení a odpovídající pracovní zařazení. Práce představuje výraznou hodnotu a dospívající jsou si vědomi, že ekonomický aspekt práce bude limitovat další oblasti života. U některých respondentů se objevuje obava z dalších kontaktů s rodiči v případě, že rodiče sami vytvářejí bariéry ve vztazích, pokud rodiče neprojevují vřelost, nezajímají se o osud adolescenta, nebo jsou orientováni na možnost finančního příspěví adolescenta

do rozpočtu. Naopak jistotu pro život po opuštění domova spatřují ve svých získaných praktických dovednostech v oblasti péče o sebe a dalších běžně prováděných činnostech.

7. Jak si představují a s kým spojují své představy o bydlení?

Adolescenti z dětských domovů a domovů se školou se ve většině případů budou vracet nejprve do rodiny či k dalším příbuzným. Ač ne všichni respondenti vnímají rodinné prostředí jako spolehlivé a jisté, oporu o rodiče či prarodiče jako jistotu v počátcích samostatného života vítají. Někteří adolescenti by si rádi uchovali vazbu v lokalitě dětského domova, někteří naopak plánují odejít daleko od současného stavu a nevyřešených problémů v rodině. V posledně uvedeném případě se manifestují iluzorní představy na základě letmých návštěv a vnějšího obrazu lokality. Na druhé straně výpovědi respondentů svědčí o odhodlání osamostatnit se a být nezávislými dospělými.

8. Jaké vztahy mají navázány v domovech?

Tato oblast zkoumání má několik vrstev. Nejbližšími vztahnými osobami dospívajících v domovech jsou sourozenci. Jejich přítomnost ve stejném domově či rodinné skupině (v případě, že jsou umístěni do institucionální péče se sourozenci) může mírnit obavy a být jistou oporou. Tuto vazbu respondenti charakterizují vyšší mírou důvěry, než vazbu s jinými vrstevníky. Kamarádké vztahy někteří respondenti považují za ten typ vztahů, ze kterých mohou vzejít důvěrní přátelé. Podobně charakterizují někteří dospívající vztahy se spolužáky, respektive, tyto role dle blízkosti vztahu výrazněji nediferencují. I v této oblasti se u několika klientů domovů objevuje kompenzace osamocení existencí fiktivních přátel a kamarádů. Převaha těch respondentů ve vzorku, kteří hovoří o reálném kamarádkém vztahu, patrně pramení z faktu, že adolescenti v rodinných skupinách v domovech spolužijí s intaktními klienty. Paradoxně tak nabývají větších zkušeností, než jejich vrstevníci s mentálním postižením, kteří mohou být izolováni v rodině.

Intimní vztahy s partnery má aktuálně přibližně polovina respondentů ve vzorku, velká část respondentů již nějaký vztah měla. Ne všichni ale mají zkušenost pozitivní, prožívají zklamání a o dalším vztahu zatím neuvažují. Malá část prožívá intimní vztah se sexuální aktivitou, v tomto případě jsou ale partneři mimo domovy. Menší zastoupení respondentů s intimním partnerstvím může mít souvislost s tím, že v domovech je možnost setkávat se intimně regulována organizačně a navíc klienti jsou v některých případech spolu v domově ve stejné rodinné skupině. S týmiž osobami se vzdělávají ve stejném vzdělávacím programu ve stejné škole. Často mohou být svědky méně pozitivních stránek osobnosti ostatních klientů. Představy respondentů o budoucích partnerech jsou v jistém smyslu překvapivé. Ženy ve vzorku dospívajících více opouštějí představy spojené s fyzickou atraktivitou a spíše se orientují na pozitivní vlastnosti ve směru k očekávané tradiční roli mužů (vztahové vlastnosti a zajištění práce, potažmo příjmu). Část dospívajících mužů vyjadřuje požadavek intimity a důvěry ve vztahu, žádoucí povahové vlastnosti a nesouhlas s podvodným chováním či lhavostí budoucích partnerek. Méně zralou orientaci na odlišnost a poněkud překvapivý neosobní postoj vyjadřuje požadavek příslušnosti k subkultuře partnerky a výrok jednoho z mužů „*aby se to nějak chovalo.*“

Část dospívajících trpí roztržštěnými vztahy, které vznikly dlouhou odloučeností sourozenců. Vztahy navazují někteří respondenti s odstupem mnoha let s nadějí na jejich rozvoj. K roztržštění vztahů s rodiči až jejich ztrátě u některých respondentů došlo tím, že rodiče byli ve výkonu trestu odnětí svobody, jiní rodiče ztratili domov a o své potomky také zájem. Velmi těžce a bolestně prožívají některé respondentky nezájem o svoji osobu ze strany matky, absenci emoční vřelosti a porozumění. Jinou bolestí je snaha rodiče zabránit kontaktu respondenta se sourozenci, kteří zůstali v rodině. Z dat získaných v šetření není patrné, zda je práci s rodinami věnována pozornost, či zda rodiny klientů o nějakou pomoc požádaly. Není proto možné usuzovat na absenci terénní práce s rodinou, která by mohla pomoci stav ve vztazích mezi klienty a jejich rodinami posunout. U některých respondentů se projevují důsledky rané deprivace v rodinném prostředí (respondenti nebyli umístěni do institucionální výchovy od narození či do tří let věku) v obtížích v navazování bližších vztahů, v neschopnosti rozlišit kvalitu či blízkost vztahu mezi rodinnými příslušníky a dalšími osobami. Nejzávažnější důsledek deprivace základního vztahu nedovoluje rozlišit v očekávaných

vztazích mezi vztahy k lidem a vztahem k věcem, které jsou předmětem přání. Chybění základní vazby, která nebyla vytvořena v rodině klientů, lze jen obtížně nahradit. Detekované symptomy ve výrocích se vyskytují ve 2 ze 3 případů u osob ze vzorku, které se nacházejí v domově po krátkou dobu v době, kdy je realizována terénní sonda. S opatrností je možné říci, že symptomy, které se u klientů projevují, souvisí spíše se slabou až absentující základní vazbou v rodině.

9. Jak si vybírají obor pro profesní přípravu?

Klienti ve výzkumné sondě mají v dětských domovech při výběru studijního oboru komplikovanější situaci, než jejich vrstevníci, kteří si vybírají obor studia doma sami, případně s pomocí či radou svých rodičů či výchovných poradců. Někteří volili nuceně obor, který byl v lokalitě domova dostupný a to nejen z hlediska přítomnosti příslušné vzdělávací instituce. Výrazným faktorem, který limitoval výběr, byla také dopravní dostupnost školy na denní dojíždění, nebo nechuť respondenta pobývat přes týden na internátě. Ti klienti, kteří si mohli vybrat své budoucí studium podle svých schopností, jsou více motivováni v budoucnosti k setrvání v profesi, kterou studují. Někteří ale mění obor studia a hledají nové zaměření i několikrát.

10. Jaké mají zájmy a radosti?

Adolescenti v obou typech domovů mohou zaměřit svůj volný čas, který je zároveň jejich radostí, na oblasti sportovních aktivit. Aktivní zaměření zájmu do oblastí sportovních aktivit ale ve vzorku respondentů nepřevažuje. Adolescenti jsou spíše orientováni na individuální realizaci volného času a zaměření ovlivňuje částečně lokalita domova. V městském prostředí dominují spíše vycházky a kontakty s důležitými osobami (je více příležitostí a nabídek), v menších obcích spíše individuální a sportovně pohybové aktivity. Pasivní varianty zájmů (televize, PC) se vyskytují méně často.

11. V jakých souvislostech hovoří o vztazích k vychovatelům a o jejich výchovných postupech?

Respondenti oceňují podporu a pomoc ze strany vychovatelů, uvědomují si existující rozdíl mezi vychovatelem a rodiči právě v blízkosti vztahu. Současně jsou si vědomi, ve kterých oblastech a do jaké míry vychovatel nahrazuje rodiče. Jsou si také vědomi, že jejich chování je součástí hodnocení. Vychovatelé hodnocením navigují klienty k modifikaci či vytvoření návyků, ke změně vzorců chování. Kritéria hodnocení jsou respondentům známa, ale ne všichni je považují za spravedlivá.

Výchovné prostředí v rodinách respondentů bylo charakteristické nepřítomností bezpečné hranice chování, nebo rodiče rezignovali na výchovné snahy v situaci, kdy sami měli obtíže.

Překročení hranice chování v domovech bývá obvykle provázeno upozorněním, domluvou, nebo sankcí, naopak žádané vzorce jsou zpevnovány soustavou odměn. Pokud v rodině chyběla pozitivní zpětná vazba, nemusí klient pozitivního hodnocení v domově umět emocionálně zvládnout. V této situaci je role vychovatele velice důležitá a nezastupitelná.

V jednom případě se klient na téma vlastních vzorců chování v hodnocení ze strany vychovatelů vyjadřuje nečekaným způsobem. V hodnocení svého chování pokládá respondent postoj a převažující pozitivní přístup vychovatelů za chybu, výroky znamenají výhrůžku. I negativní výrok ale znamená, že vychovatelé jsou pro dospívající důležitými osobami. Nezralost osobnosti a narušená oblast seberegulace s agresivními projevy bývá hodnocena obvykle jako problém a ohrožující chování, které se u dospívajících může vyskytnout.

12. V jakých oblastech se mohou samostatně rozhodovat?

Respondenti v terénní výzkumné sondě se mohou rozhodovat o tom, zda budou svůj volný čas trávit v rámci některé zájmové činnosti, nebo zda dají přednost kontaktu s kamarády při vycházkách mimo zařízení. Druhou oblastí je rozhodování o investici kapesného. Vzhledem k jeho výši jsou respondenti nakloněni spíše směnit kapesné

bezprostředně za sladkosti, drobné předměty a doplňky, ale také za cigarety, které jsou pro některé z adolescentů součástí života. Nepříliš často se ve vzorku objevuje rozhodování o vynaložení částky z kapesného na oblast aktivně prováděné zájmové činnosti.

Naopak o některých aktivitách nemohou rozhodovat. Jsou vedeni k samostatnému obstarávání si všech dalších oblastí. Činnosti, jako praní, vaření si a příprava jídla, uklízení si v bytech či na skupinách, nakupování, obvykle v běžné rodině spíše obstarávají rodiče. Adolescenti v domovech jsou vedeni ke střídání se v těchto činnostech a pravidelnému plnění povinností spojených s pobytem v chráněném bytě nebo oddělené skupině. Významná část výchovných aktivit vychovatelů je právě zaměřena na jedné straně na vytvoření odpovídajících návyků a dovedností a na druhé straně na preferenci povinností ve vztahu ke škole, péči o prostředí a o sebe. Ne všichni dospívající ale tyto činnosti vítají, někteří je vnímají jako nepříjemnou skutečnost, na kterou nebyli zvyklí, či na kterou si jen s obtížemi zvykají.

13. Jaké cíle si stanovují pro horizont jednoho roku?

V cílech, které si volili respondenti pro následující rok, převažují cíle v souvislosti se školou. Respondenti s nejdělsí dobou pobytu preferují dokončení studia, úspěšné složení závěrečných zkoušek, případně zvládnutí dalších vzdělávacích kurzů. Respondenti s nejkratší dobou pobytu kromě cílů ve vzdělávací oblasti preferují více vztahové a osobní cíle než ostatní, i když i pro ostatní respondenty jsou cíle ve vztahové oblasti druhé nejdůležitější. Respondenti, kteří jsou v domovech více jak 3 roky, ale méně než 10 let, na třetím místě volí cíle pracovní a ekonomické.

14. Jaké kroky chtějí realizovat k naplnění svých cílů?

V souvislosti s cíli, které respondenti volí, jsou patrné tři varianty v souvislosti s kroky k dosažení cílů.

- a) Cíle vycházející z potřeb v dospělosti, orientované do budoucnosti, s absencí odpovídajících dílčích cílů a kroků v současnosti.

- b) Cíle jako pohádka o budoucím obraze šťastného života s nemožností stanovit kroky k jejich dosažení.
- c) Cíle orientované do budoucnosti s reálnými kroky ke zvládnutí, vědomí významu kroků a cílů, realistický obraz tady a teď.

Shrnutí výsledků terénní výzkumné sondy k hypotézám

Výzkumný vzorek adolescentů s mentálním postižením v dětských domovech a dětských domovech se školou není reprezentativním souborem. Zjištěné výsledky jsou validní ve vztahu ke zkoumanému souboru.

H1: Adolescenti s mentálním postižením v institucionální výchově mají poznatky o obsahu dospělé role, absentují praktické dovednosti a zkušenost.

Adolescenti ve výzkumném vzorku získávají poznatky o obsahu role v dospělém věku v rámci vzdělávání, v průběhu svého života před umístěním do institucionální výchovy i během života v domovech. Praktické dovednosti, které získávají v souvislosti s pobytem v domovech, jsou zaměřeny na zvládnání péče o vlastní osobu a své nejbližší okolí. Dovednosti, které získávají praktickým výcvikem v rámci zvoleného učebního oboru a jsou zaměřeny na výkon budoucí profese, většina adolescentů uplatňuje právě jen v rámci vzdělávání. Převážná část adolescentů postrádá příležitost uplatnit dovednosti v brigádní práci ještě během pobytu v domovech. Dovednosti, které se týkají kontaktu s běžným prostředím institucí státní a veřejné správy, finančního sektoru a dalších oblastí mimo domovy při zajišťování běžných součástí života dospělých adolescenti postrádají, či jsou velice nestabilní.

Hypotézu je možné potvrdit i přes různou míru zkušenosti jednotlivých adolescentů v některých oblastech.

H2: Adolescenti s mentálním postižením v institucionální výchově jsou spíše závislí než nezávislí na důležitých dospělých.

Adolescenti v domovech potřebují různou míru podpory ze strany vychovatelů při zvládnání běžných denních aktivit spojených s péčí o sebe a své okolí, o sebe samotné (oblasti zdraví, volného času, získávání a zkvalitňování sociálních dovedností a komunikace), v emoční podpoře i v oblasti vztahů s rodiči. Na rodičích či jiných

příbuzných jsou závislí v oblasti svého zajištění v budoucnosti (bydlení po ukončení pobytu v domovech) i v aktuálních situacích pobytu při návštěvách.

Hypotézu je možné potvrdit i přes různý stupeň potřebné podpory.

H3: Adolescenti s mentálním postižením v institucionální výchově orientují volbu oboru studia dle lokální nabídky.

Možnosti výběru studia se v jednotlivých lokalitách liší. Tradičně zastoupené typy učňovských oborů jsou nabízeny velkou částí škol zajišťujících sekundární vzdělávání. Výběr oboru studia je limitován rozložením škol v lokalitě (a tím i jejich nabídkou), možnostmi pro denní dojíždění, případně dopravní dostupností při pobytu na internátě.

Hypotézu je možné potvrdit.

V mnohých znacích se respondenti s mentálním postižením shodují se svými vrstevníky v rodinách a v intaktních skupinách. V některých oblastech ale budou potřebovat pomoc i v dalším období.

Je zřejmé, že terénní výzkumná sonda nemohla zachytit všechny oblasti a jevy, které téma obsahuje. Je spíše úvodním poznáním, které by mohlo vést k dalšímu zkoumání. Sonda mohla přinést jen fragmenty poznání o oblasti, která je mnohvrstevnatá. Důležitost zjištění je možné spatřovat ve vztahu k úloze výchovy a roli vychovatelů v dětských domovech. Výsledky také naznačují, jakým směrem je potřebné zaměřit pozornost v práci s dospívajícími. Práce s nimi bude vyžadovat významný podíl výchovných aktivit, které nemohou být realizovány jinak, než odbornou pedagogickou činností.

Seznam použité literatury

ARNETT, Jeffrey J. *Emerging Adulthood: A Theory of Development From the Late Teens Through the Twenties*. In: *American Psychologist* [online seriál]. Washington: Psychological Association, 2000, vol. 55, no. 5, p. 469-480. [vid. 2014-04-26]. ISSN 1935-990X. Dostupné v PDF z: <http://www.apa.org/pubs/journals/amp/index.aspx>.

ARNETT, Jeffrey J. *G. Stanley Halls Adolescence: Brilliance and Nonsense*. In: *History of Psychology*. [online] Washington: Psychological Association, 2006, vol. 9, no. 3, p.

186-197. [vid. 2014-02-10] ISSN 1939-0610. Dostupné v PDF z <http://www.apa.org/pubs/journals/hop/>.

Atlas školství: kam na školu. Střední školy. [online] P.F. art, spol. s r. o. [vid. 2014-12-20] Dostupné na: <http://www.atlasskolstvi.cz/stredni-skoly>.

BENEŠ, Milan. *Andragogika*. Dotisk 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2009. ISBN 978-80-247-2580-2.

BLAKEMORE, Sahar-Jayne, MILLS, Kathry, L. *Is Adolescence a Sensitive Period for Sociocultural Processing?* In: Annual review of psychology [online] 2014, vol. 65, p. 187-207. [vid. 2014-06-05]. ISSN 15452085. Dostupné v PDF z <http://www.annualreviews.org/journal/psych>.

BLAŽKOVÁ, Anna, et al. *Metodika rozvoje sociálních dovedností aneb, Jak připravit a vést kurzy sociálních dovedností pro lidi s mentálním postižením*. Praha: Společnost pro podporu lidí s mentálním postižením v České republice, 2011. ISBN 978-80-260-0446-2. Vydáno ve spolupráci s Fosa a Rytmus.

BOWLBY, John. *Attachment and loos: Volume 1. Attachment*. London: Penguin Books, 1971. ISBN 978-0-14-021276-1.

CINAMON, Rachel G., GIFSH, Limor. *Conceptions of Work Among Adolescents And Young Adults With Mental Retardation*. In: The Career Development Quarterly. [online] Published by the American Counseling Association on behalf of the National Career Development Association (NCDA). 2004, vol. 52, no. 3, p. 212-222. [vid. 2014-05-10]. ISSN 2161-0045. Dostupné v PDF z [http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1002/\(ISSN\)2161-0045](http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1002/(ISSN)2161-0045).

ČAPEK, Jakub. *Jednání a situace*. Praha: Oikoymenh, 2007. ISBN 978-80-7298-280-6.

ČERMÁK, Ivo, CHRZ, Vladimír. *What is Life Story Genre?* In: KELLY, N., HORROCKS, Ch., MILNES, K., ROBERTS, B., ROBINSON, D., (eds.). *Narrative Memory and Everyday Life*. [online] Huddersfield: University of Huddersfield, 2005. p. 49-57. [vid. 2014-04-07] ISBN 9781862180758. Dostupné v PDF z: <http://www2.hud.ac.uk/hhs/nme/books/2005/pdf>.

ČERNÁ, Marie, et al. *Česká psychopedie: Speciální pedagogika osob s mentálním postižením*. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1565-3.

ČERNOUŠEK, Michal. *Šílenství v zrcadle dějin. Pojednání pro inteligentní čtenáře*. Praha: Grada, 1994. ISBN 80-7169-086-4.

DAVIS, Leonard J. *Enforcing normalcy: disability, deafnes, and the body*. London: Verso, 1995. ISBN 1-85984-007-8.

DAVIS, Lennard J. *The End of Normal: Identity in Biocultural Era*. Michigan: University of Michigan Press, 2014. ISBN 978-472-05202-8.

DAVIS, Lennard, J., MORRIS, David. *The Biocultures Manifesto*. In: DAVIS, Lennard, J., *The End of Normal: Identity in Biocultural Era*. Michigan: University of Michigan Press, 2014, p. 127-131. ISBN 978-472-05202-8.

DECI, Edward L., RYAN, Richard M. *Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions*. In: Contemporary Educational Psychology [online seriál]. Orlando, Fla.: Academic Press, 2000. Vol. 25., no. 1, p. 54-67 [vid. 2014-03-23]. ISSN 0361-476X. Dostupný prostřednictvím Elsevier SD Freedom Collection.

DÖRNER, Klaus, PLOG, Ursula. *Irren ist menschlich: Lehrbuch der Psychiatrie /Psychotherapie/*. 1. Aufl. der Neuaufl. Bonn : Psychiatrie-Verlag, 1996. ISBN 38-8414-183-X.

DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobnosti*. 5. vyd. Z anglického originálu Review of personality theories přeložil Balcar Karel. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-505-9.

DURKHEIM, Émile. *Sociologie a filosofie: Sociologie a sociální vědy*. Z franckouzského originálu Sociologie et philosophie: Sociologie et science sociales přeložili Navrátilová Danuše a Strmiska Zdeněk. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998. ISBN 80-85850-57-5.

EMERSON, Eric. *Self-reported exposure to disablism is associated with poorer self-reported health and well-being among adults with intellectual disabilities in England: a cross-secitonal survey*. In: Public Health. [online] Elsevier, 2010, vol. 124, no. 10, p. 682-689. [vid. 2013-07-12] ISSN 0033-3506. Dostupné z <http://www.journals.elsevier.com/public-health/>.

ERIKSON, Erik H. *Životní cyklus rozšířený a dokončený: devět věků člověka*. 2 vyd., přeprac., v Portálu 1. Z anglického originálu *Life cycle completed* přeložil Šimek Jiří. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0786-3.

Evropský sociální fond v ČR. Hledání projektů. [online] Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR © 2008. [vid. 2015-04-15] Dostupné z:
<http://www.esfcr.cz/modules/projects/index.php?lang=1>.

FARKOVÁ, Marie. *Pojetí normy v definicích mentálního postižení*. In: Sborník příspěvků Mezinárodní Masarykovy konference pro doktorandy a mladé vědecké pracovníky 2014. 5. vyd. Hradec Králové: Magnanimitas, 2014, s. 1965-1970. ISBN 978-80-87952-07-8.

FAUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství*. Z francouzského originálu *L'histoire de la folie à l'âge classique* přeložila Dvořáková Věra. Praha: Lidové noviny, 1994. ISBN 80-7106-085-2.

FAUCOULT, Michel. *Zrození kliniky*. Z francouzského originálu *Naissance de la clinique* přeložili Havlíček Jan a Pelikán Čestmír. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. ISBN 978-80-87378-29-8.

FISCHER, Slavomil, ŠKODA, Jiří. *Sociální patologie: Závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*. 2., rozš. a aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2014. ISBN 978-80-247-5046-0.

FLOYD, Frank J., COSTIGAN, Catherine L., PIAZZA, Vivian E. *The Transition To Adulthood For Individuals With Intellectual Disability*. In: *International Review of Research in Mental Retardation*. [online] Elsevier, Academic Press, 2009, vol. 37, p. 31-59. [vid. 2014-05-21] ISBN 978-0-12-366234-7. Dostupné z
<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0074775009370020>

FOLDA, Jan (ed.). *Systém náhradní péče o děti a mladistvé a následné péče o mladé lidi odcházející z náhradní péče v České republice: situační analýza*. Praha: Sdružení SOS dětských vesniček, 2009. ISBN 978-80-254-4799-4.

FRANCES, A., FIRST, M., B., PINCUS, H., A. *DSM-IV: Handbook of differential diagnosis*. Washington DC: American Psychiatric Press, 1995. ISBN. 0880484314.

- GEBHARDT, Marcus, TRETTER, Tobias, SCHWAB, Sussane, GASTEIGER-KLICPERA, Barbara. *The transition from school to the workplace for students with learning disabilities: status quo and the efficiency of pre-vocational and vocational training schemes*. In: European Journal of Special Needs Education. [online] Informa - Taylor and Francis, 2011, vol. 26, no. 4, p. 443-459, [vid. 2013-07-29]. ISSN 1469-591X. Dostupné z <http://www.tandfonline.com/toc/rejs20/current>.
- GIDDENS, Antony. *Sociologie*. Z anglického originálu Sociology přeložil Jařab Jan. Praha: Argo, 1999. ISBN 80-7203-124-4.
- GIEDD, Jay, N. *The teen brain: insights from neuroimaging*. In: Journal of Adolescent Health. [online] New York: Elsevier Science, 2008, vol. 4, no. 42, p. 335-343. [vid. 2014-01-02] ISSN 1054-139X. Dostupné prostřednictvím Elsevier SD Freedom Collection.
- GJURIČOVÁ, Jitka. *Analýza stavu a dalšího vývoje mladých lidí po opuštění zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy za období 1995-2004*. Praha: Ministerstvo vnitra ČR – Odbor prevence kriminality, 2007. ISBN 978-80-254-0259-7.
- GOFFMAN, Erving. *Asylums: essays on the social situation of mental patient and other inmates*. New York: Garden City: Anchor Books, 1961.
- GOFFMAN, Erving. *Stigma: poznámky k problému zvládnutí narušené identity*. Z anglického originálu Stigma: notes on the management of spoiled identity přeložil Prášek Tomáš. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2003. ISBN 80-86429-21-0.
- HÁJKOVÁ, Vanda, STRNADOVÁ, Iva. *Denotace inkluzivního vzdělávání s odkazem pro vzdělávací praxi v České republice*. In: Pedagogika: časopis pro vědy o vzdělávání a výchově. Praha: Univerzita Karlova, 2013, vol. 63, no. 1, p. 253-258. ISSN 0031-3815.
- HALL, Grandvill, S. *Adolescence: Its psychology and its relations to physiology, anthropology, sociology, sex, religion, and education*. I & II. New York: D. Appleton and Company, 1904.
- HAVINGHURST, Robert, J. *Human Development and Education*. Chicago: University of Chicago Press, 1953.
- HAVLÍK, Radomír, KOŤA, Jaroslav. *Sociologie výchovy a školy*. 3. vyd. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-262-0042-0.

- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: Základní teorie metody a aplikace*. 2, aktual. vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-485-4.
- HLAĎO, Petr. *Profesní orientace adolescentů: Poznatky z teorií a výzkumů*. Brno: Konvoj, 2012. ISBN 978-80-7302-164-1.
- HLAĎO, Petr, DRAHOŇOVSKÁ, Petra. *Rozhodování žáků základních a středních škol o dalším studiu a práci v pohledu žáků i jejich rodičů: Analýza vlivů sociálního okolí a využívání informačních zdrojů na základě dotazníkového šetření*. [online] Praha: Národní ústav pro vzdělávání, 2012. [vid. 2014-12-20] Dostupné v PDF z <http://www.nuov.cz/vip2/rozhodovani-zaku-zakladnich-a-strednich-skol-o-dalsim-studiu>.
- HLAVSA, Jaroslav, LANGOVÁ, Marta, VŠETEČKA, Jiří. *Člověk v životních situacích*. Praha: Academia, 1987.
- HURRELMANN, Klaus, QUENZEL, Gudrun. *Lost in transition: Status insecurity and inconsistency as hallmarks of modern adolescence*. In: *International Journal of Adolescence and Youth*. [online] Informa - Taylor and Francis, 2013 [vid. 2014-05-26] ISSN 0267-3843. Dostupné z: www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02673843.2013.785440.
- CHÁB, Milan. *Svět bez ústavů*. Praha: QUIP - Společnost pro změnu, 2004.
- CHRZ, Vladimír. *Možnosti narativního přístupu v psychologickém výzkumu*. Praha: Psychologický ústav AV ČR, 2007. ISBN 80-86174-11-5.
- JEDLIČKA, Richard, KOŤA, Jaroslav. *Analýza a prevence sociálně patologických jevů*. Praha: Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-555-8.
- JEDLIČKA, Richard, KLÍMA, Petr, KOŤA, Jaroslav, NĚMEC, Jiří, PILAŘ, Jiří. *Děti a mládež v obtížných životních situacích*. Praha: Themis, 2004. ISBN 80-7312-038-0.
- JESENSKÝ, Ján (ed.). *Integrace - znamení doby: sborník z odborné konference na počest 50. výročí Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy a 50. výročí vysokoškolské přípravy speciálních pedagogů*. Praha: Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-691-0.

JEŽEK, Stanislav. *Vztahy s dospělými mimo rodinu*. In: MACEK, Petr, LACINOVÁ, Lenka, (ed.). *Vztahy v dospívání*. Brno: Barrister & Principal, 2006, s. 81-98. ISBN 80-7364-034.

JEŽEK, Stanislav. *Aktuální pojetí autonomie v psychologii*. In: *Československá psychologie*. Praha: Academia, 2014, vol. 58, no. 1, p. 31-40. ISSN 0009-062X.

JEŽEK, Stanislav, MACEK, Petr, LACINOVÁ, Lenka. *Adolescent development and Brno ELSPAC study*. In: Ježek, S., Lacinová, L. & Macek, P. (eds.). *Adolescent psychosocial development in Brno: An ELSPAC study 2005 – 2011*. Brno: Masarykova Univerzita, 2011, s 5-16. ISBN 978-80-210-5682-4.

JEŽEK, Stanislav, MACEK, Petr, MICHALČÁKOVÁ, Radka, BOUŠA, Ondřej. *Concepts of Autonomy in Emerging Adulthood and Their Perception by Czech Emerging Adults*. In: ADAMCZYK, Katarzyna, WYSOTA, Monika, (ed.). *Functioning of Young Adults in a Changing World*. [online] Kraków: LIBRON, 2014, p. 51-66. [vid. 2015-03-15] ISBN 978-83-64275-49-4. Dostupné v PDF z libron.pl/katalog/download/typ/full/publikacja/125.

JIRKŮ František. *Sedmnáctiletá Sabina z dětského domova dostala k Vánocům vlastní byt*. In: iDNES.cz. [online] 6. ledna 2015. [vid. 2015-01-09]. Dostupné z http://jihlava.idnes.cz/byt-pro-chovankyni-detskeho-domova-v-jihlave-f39-/jihlava-zpravy.aspx?c=A150106_133402_jihlava-zpravy_mv.

KANT, Immanuel. *O výchově*. Z německého originálu přeložil Jančařík Josef. Dědictví Komenského. Praha: Gégr a syn, 1931.

KANT, James M., WANDREI, Karin E., (ed.). *Person in Environment System*. Washington: National Association of Social Workers, 1994. ISBN 0-87101-240-5.

KARLS, James M., WANDREI, Karin E., (ed.). *Person in Environment System*. Washington DC: NASW Press, National Association of Social Workers, 1994. ISBN 0-87101-240-5.

KATRŇÁK, Tomáš, LECHNEROVÁ, Zdeňka, PAKOSTA, Petr, FUČÍK, Petr. *Na prahu dospělosti: Partnerství, sex a životní představy mladých v současné české společnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 2010. ISBN 978-80-210-5455-4.

KELLER, Jan. *Tři sociální světy: Sociální struktura postindustriální společnosti*. 2. vyd., dotisk 2012. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2011. ISBN 978-80-7419-044-5.

KING, Gillian, A., BALDWIN, Patricia, J., CURRIE, Melissa, EVANS, Jan. 2005. *Planning Successful Transitions From School to Adult Roles for Youth With Disabilities*. In: *Children's Health care*. [online] Lawrence Erlbaum Associates 2005, vol. 34, no. 3, p. 195-216. [vid. 2014-05-16] ISSN 0273-9615. Dostupné z <http://www.tandfonline.com/toc/hchc20/current>.

KOLÁŘOVÁ, Kateřina. *Affective Politics of Disability Shame in the Times of Neoliberal Exceptionalism*. In: MESQUITA, S., WIEDLACK, M., K., LASTHOFER, K., (eds.). *Export-Import-Transport: Queer Theory, Queer critique and Activism in Motion*. [online] Wien: Zaglossus, 2012, p. 261-271. [vid. 2014-12-13] ISBN 978-3-9502922-9-9. Dostupné z http://www.academia.edu/2916108/_Affective_Politics_of_Disability_Shame_in_the_times_of_Neoliberal_Exceptionalism_.

KOLÁŘOVÁ, Kateřina (ed.). *Jinakost – Postižení – Kritika: Společenské konstrukty nezpůsobilosti a hendikepu: antologie textů z oboru disability studies*. Z anglických originálů přeložily Šťastná Zuzana a Ficová Sylva. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012. ISBN 978-80-7419-050-6.

KOMENSKÝ, Jan A. *Didaktika velká*. Praha: Dědictví Komenského, 1905.

KOMENSKÝ, Jan A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských: De Rerum humanarum Emendatione*. 3. svazek. Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0228-9.

KOSOVÁ, Beata. *Filozofické a globálne svislosti edukácie*. Banská Bystrica: Univerzity Mateja Bela, Pedagogická fakulta, 2013. ISBN 978-80-557-0434-0.

LACINOVÁ, Lenka, MICHALČÁKOVÁ. *Romantické vztahy*. In: MACEK, Petr, LACINOVÁ, Lenka, (ed.). *Vztahy v dospívání*. Brno: Barrister & Principal, 2006, p. 55-68. ISBN 80-7364-034-1.

LAGHI, Fiorenzo, D'ALESSIO, Maria, PALLINI, Susanna, BAIOTTO, Roberto. *Attachment Representations and Time Perspective*. In: *Social Indicator Research*.

[online] Springer Netherlands, 2009, vol. 90, no. 2, p. 181-194. [vid. 2014-08-15]. ISSN 1573-0921. Dostupné z <http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11205-008-9249-0>.

LANGMEIER, Josef, KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie*. 3. přeprav. a dopl. vyd., 1 vyd. v Gradě a dotisk, 1999. Praha: Grada Publishing, 1998. ISBN 80-7169-195-X.

LEČBYCH, Martin. *Modely mentální retardace*. In: *Psychologie dnes*. Praha: Portál, 2005, vol. 11, no. 6, p. 33-34. ISSN 1212-9607.

LEČBYCH, Martin. *O životě ve zlaté kleci*. In: *Dobromysl.cz*. [online] 2006. [vid. 2014-12-01] Dostupné na: <http://www.dobromysl.cz/scripts/detail.php?id=999>.

LEČBYCH, Martin. *Mentální retardace v dospívání a mladé dospělosti*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, 2008. ISBN 978-80-244-2071-4.

LECHTA, Viktor (ed.). *Základy inkluzivní pedagogiky: dítě s postižením, narušením a ohrožením ve škole*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-679-7.

LINHARTOVÁ, Věra. *Analýza nabídky programů přípravy na samostatný život u mladých dospělých odcházejících z institucionální výchovy*. In: VOJTOVÁ, V., ČERVENKA, K., et al. *Intervence pro inkluzi. Intervention for Inclusion*. Brno: Masarykova univerzita, 2013, p. 126-140. ISBN 978-80-210-6645-8.

LINK, Jürgen. *Versuch über den Normalismus: Wie Normalität produziert wird*. 2. aktual. a přeprac. vyd. Opladen; Westdeutscher Verlag, 1999. ISBN 3-531-13276-8.

LINK, Jürgen. *Versuch über den Normalismus: Wie Normalität produziert wird*. 3., überarb. und erg. und neu gestaltete Aufl. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2006. ISBN 3-525-26525-5.

MACEK, Petr. *Adolescence: psychologické a sociální charakteristiky dospívajících*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-348-X.

MACEK, Petr, ŠAFRÁNKOVÁ, Zuzana. *Vztahy s rodiči a jejich souvislosti s citovou vazbou*. In: MACEK, Petr, LACINOVÁ, Lenka, (ed.). *Vztahy v dospívání*. Brno: Barrister & Principal, 2006, p. 11-24. ISBN 80-7364-034-1.

MAREŠ, Jan, JEŽEK, Stanislav. *Sociální prostředí školy očima adolescentů*. In: SMĚKAL, Vladimír, MACEK, Petr, (eds.). *Utváření a vývoj osobnosti: Psychologické,*

sociální a pedagogické aspekty. Brno: Barrister & Principal, 2002, p. 173-189. ISBN 80-85947-83-8.

MAREŠ, Jan, MAREŠ, Jiří. *Autonomie dospívajícího jedince: složitý proces, nejistý výsledek*. In: Pedagogika. Praha: Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta, 2014, vol. 64, no. 1, p.79-96. ISSN 0031- 3815.

MAREŠ, Jiří. *Člověk a subjektivní čas*. In: Studia Paedagogica. Brno: Masarykova univerzita, 2010, vol. 15, no. 1., p. 9-27. ISSN 1803-7437.

MAREŠ, Jiří. *Posttraumatický rozvoj člověka*. Praha: Grada Publishing, 2012. ISBN 978-80-247-3007-3.

MATĚJČEK, Zdeněk. *Co děti nejvíc potřebují: Eseje z dětské psychologie*. 2. vyd. Praha: Portál, 1995. ISBN 80-7178-058-8.

MATĚJČEK, Zdeněk, BUBLEOVÁ, Věduna, KOVAŘÍK, Jiří. *Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace*. Praha: Psychiatrické centrum, 1997. ISBN 80-85121-89-1.

MATĚJČEK, Zdeněk, BUBLEOVÁ, Věduna, KOVAŘÍK, Jiří. *Kriminalita jako pozdní následek psychické deprivace*. In: KOVAŘÍK, Jiří, (eds.). Náhradní rodinná péče v praxi. Praha: Portál, 2004, p. 109-115. ISBN 80-717-8957-7.

MATOUŠEK, Oldřich, PAZLAROVÁ, Hana, BALDOVÁ, Lenka. *Individuální plánování služeb u ohrožených dětí a mládeže s důrazem na mladistvě odcházející z ústavní výchovy*. Praha: Člověk hledá člověka, 2008. ISBN 978-80-254-2756-9.

MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing, 2006. ISBN 80-247-1362-4.

Mezinárodní klasifikace funkčních schopností, disability a zdraví: MKF. Z anglického originálu World Health Organization přeložili Pfeiffer Jan a Švestková Olga. Praha: Grada Publishing, 2008. ISBN 978-80-247-1587-2.

Mezinárodní klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů: desátá revize: MKN-10. [online]. Světová zdravotnická organizace. Z anglického originálu přeložil Ústav zdravotnických informací a statistiky České republiky. Aktualizovaná verze k 1.

4. 2014, svazek 3. [vid. 2014-04-08] ISBN 92-4-154654-9. Dostupné z:
<http://www.uzis.cz/zpravy/upravena-verze-mkn-10>.

MOFFIT, Terrie E. *Adolescence-limited and life-course persistent antisocial behavior: A Developmental taxonomy*. In: Psychological Review. [online] American Psychological Association, 1993, vol.100, no.4, p.674–701. [vid. 2014-10-05] ISBN 1939-1471. Dostupné v PDF z <http://psycnet.apa.org/journals/rev/100/4/>.

NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti*. Praha: SPN. In: PELIKÁN, Jiří. Pomáhat být: Otevřené otázky provázející výchovy. Praha: Karolinum, 1972. ISBN 978-80-246-0345-2.

NIELSEN SOBOTKOVÁ, Veronika, et al. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada Publishing, 2014. ISBN 978-80-247-4042-3.

NIEMIEC, Christopher P., RYAN, Richard M., DECI, Edward L. *Self-determination theory and the relation of autonomy to self-regulatory processes and personality development*. In: HOYLE, Rick H. (ed.). Handbook of Personality and Self-Regulation. Oxford: Wiley-Blackwell Publishing, 2010, p. 169–191. ISBN 978-1-4051-7712-2.

NIRJE, Bengt. *The Normalization Principle and its Human Management Implications*. In: KUGEL, R. B., WOLFGENSBERGER, W., (eds.). Changing Patterns in Residential Services for the Mentally Retarded. Washington DC: President's Committee on Mental Retardation, 1969, p. 179-195.

Nová soustava oborů vzdělávání poskytujících střední vzdělání s výučním listem, obory kategorie E. [online] Národní ústav odborného vzdělávání. [vid.2014-01-05]. Dostupné z: http://zpd.nuov.cz/Obory_E_3_vlna.htm.

PALOUŠ, Radim, SVOBODOVÁ, Zuzana. *Homo educantus: filosofické základy teorie výchovy*. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1901-9.

PATOČKA, Jan. *Přirozený svět jako filosofický problém*. 3. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1992. ISBN 80-202-0365-6.

PAVELKOVÁ, Isabela, PURKOVÁ, Veronika, MENŠÍKOVÁ, Veronika. *Časová perspektiva jako významný regulativ v lidském životě a žákovské motivaci*. In: Studia Paedagogica. Brno: Ústav pedagogických věd Filozofické fakulty, Masarykova univerzita, 2010, vol. 15, no. 1, p. 29-45. ISSN 1803-7437.

- PELCOVÁ, Naděžda, SEMRÁDOVÁ, Ilona. *Fenomén výchovy a etika učitelského povolání*. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2636-9.
- PELIKÁN, Jiří. *Výchova jako teoretický problém*. Ostrava: Amosium servis, 1995. ISBN 80-85498-27-8.
- PELIKÁN, Jiří. *Pomáhat být: Otevřené otázky teorie provázející výchovy*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-0345-2.
- PLACÁKOVÁ, Lucie, PLACÁKOVÁ, Markéta, SMOLÍKOVÁ, Kateřina, VOSÁTKA, Jakub, HORÁK, Jakub. *Integrace dětí z dětského domova do běžného života*. [online] Hospodářská a kulturní studia, Provozně ekonomická fakulta ČZU v Praze, 2011 [vid. 2014-08-31]. Dostupné z http://www.hks.re/wiki/integrace_deti_z_detskeho_domova_do_bezneho_zivota.
- PLAŇAVA, Ivo. *Spolu každý sám: V manželství a rodině*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-292-8.
- POSTEK, Natalia. *Transition to adulthood of people with intellectual disabilities*. In: The Nordic Network on Disability Research 2011. [online] Reykjavík, 28. 5. 2011, parallel Paper Sessions 17 – 24, [vid. 2013-04-13]. Dostupné z: https://vocational-participation.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/proj_intellectual_disabilities/Natalia_Postek_-_Power_Point.pdf.
- ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem*. 2. vyd., přeprac., v Portálu 1. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-82-5.
- SCHALOCK, Robert L., BORTHWICK-DUFFY, Sharon A., BRADLEY, Valerie J. *Intellectual Disability: Definition, Classification, and System of Supports*. 11th edition. Washington: American Association on Intellectual and Developmental Disabilities, 2010. ISBN 978-1-935304-04-3.
- SCHALOCK, R. L., LUCKASSON, Ruth. *What's at Stake in the Lives of People With Intellectual Disability? Part II: Recommendations for Naming, Defining, Diagnosing, Classifying, and Planning Supports* In: Special Issue of Intellectual and Developmental Disabilities. [online] American Association on Intellectual and Developmental Disabilities, 2013, vol. 51, no. 2, p. 94-101. [vid. 2014-12-09] ISSN 1934-9556. Dostupné z <http://aaidjournals.org/toc/mere/51/2>.

Složení obyvatelstva podle pohlaví a jednotek věku. In: Veřejná databáze Českého statistického úřadu. Sekce: Obyvatelstvo, volby – Demografie – Počty obyvatel – Věkové složení. Data generována k 31. 12. 2013 dle jednotlivých krajů. [online] Český statistický úřad. [vid. 2015-01-28]. Dostupné z http://vdb.czso.cz/vdbvo/maklist.jsp?kapitola_id=371&vo=tabulka.

SLOWÍK, Josef. *Speciální pedagogika*. Praha: Grada Publishing, 2007. ISBN 978-80-247-1733-3.

SOVÁK, Miloš. *Nárys speciální pedagogiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972.

SOVÁK, Miloš. *Základní problémy defektologie*. In: Pedagogika. Praha: Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta, 1964, vol. 11, no. 2, p. 99-208. ISSN 0031- 3815.

Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2012. Praha: Odbor analýz a statistik MPSV ČR, 2013. ISBN 978-80-7421-065-5.

STROUHAL, Martin. *Teorie výchovy. K vybraným problémům a perspektivám jedné pedagogické disciplíny*. Praha: Grada Publishing, 2013. ISBN 978-80-247-4212-0.

STRAUSS, Anselm, L., CORBIN, Juliet. *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Z anglického originálu Basics of qualitative research přeložil Ježek Stanislav. Boskovice: Albert, 1999. ISBN 80-858-3460-X.

SYŘIŠŤOVÁ, Eva, et al. *Normalita osobnosti*. Praha, Avicenum, 1972.

ŠIMÍČKOVÁ-ČÍŽKOVÁ, Jitka. *Osobnost a její rozvoj*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2008. ISBN 978-80-7368-620-8.

ŠVARCOVÁ, Iva. *Mentální retardace: Vzdělávání, výchova, sociální péče*. 3. vyd., aktual. a přeprac. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-060-7.

ŠVARCOVÁ, Iva. *Mentální retardace: Vzdělávání, výchova, sociální péče*. 4. vyd., přeprac. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-889-0.

ŠVARŤÍČEK, Roman, ŠEĐOVÁ, Klára, et al. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách: pravidla hry*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0.

TITZL, Boris. *Skutečně platí Sovákova periodizace vztahu společnosti k postiženým?*. In: VOJTKO, Tibor (ed.). *Postižený člověk v dějinách: vybrané přednášky k dějinám*

speciálně pedagogické teorie a praxe. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005, p. 5-13.
ISBN 80-7041-017-5.

THOMPSON, John B. *The Media and Modernity: A Social Theory of the Media*.
Stanford: Stanford University Press, USA, 1995. ISBN 0-8047-2679-5.

VALENTA, Josef. *Kapitoly z teorie výchovné dramatiky*. Praha: ISV, 1997. ISBN 80-85866-06-4.

VALENTA, Milan, MÜLLER, Oldřich. *Psychopedie: Teoretické základy a metodika*. 2.
vyd. Praha: Parta, 2004. ISBN 80-7320-063-5.

VALENTA, Milan, MICHALÍK, Jan, LEČBYCH, Martin, et al. *Mentální postižení:
V pedagogickém, psychologickém a sociálně-právním kontextu*. Praha: Grada
Publishing, 2012. ISBN 978-80-247-3829-1.

VALENTA, Milan, MÜLLER Oldřich. *Psychopedie: Teoretické základy a metodika*. 5.
vyd., aktual. a rozš. vyd. Praha: Parta, 2013. ISBN 978-80-7320-187-6.

VAŠEK, Štefan. *Základy speciální pedagogiky*. Bratislava: Sapientia, 2003.
ISBN 80-968797-0-7.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie I*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-317-2.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: Dětství, dospělost, stáří*. Praha: Portál,
2000. ISBN 80-71783-08-0.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3.vyd., rozš. a
přeprec. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-802-3.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie I.: Dětství a dospívání*. Praha:
Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0956-8.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Vyd. 4., rozš. a
přeprec. Praha: Portál, 2008. ISBN 97-88-0736-7414-4.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: Dětství a dospívání*. 2. vyd., rozš. a
přeprec. Praha: Karolinum, 2012. ISBN 978-80-246-2153-1.

VÁGNEROVÁ, Marie, HADJ-MOUSOVÁ, Zuzana, ŠTECH, Stanislav. *Psychologie
handicapu*. Praha: Karolinum, 2001. ISBN 80-718-4929-4.

VÍTKOVÁ, Marie, (ed.). *Integrativní speciální pedagogika – Integrace školní a sociální*. 2. rozšíř. a přeprac. vyd. Brno: Paido, 2004. ISBN 80-7315-071-9.

Vývojová ročenka školství 2004/05-2013/14. Tematické tabulky. [tabulka v xls., online] Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR. [vid. 2014-07-30]. Dostupné z <http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/statistika-skolstvi/vyvojova-rocenka-skolstvi-2003-04-2013-14>.

WEHMEYER, Michael L., KELCHNER, Kathy, RICHARDS, Sandy. *Essential Characteristics of Self Determined Behavior of Individuals With Mental Retardation*. In: American Journal of Mental Retardation.[online] American Association on Mental Retardation: AJMR,1996, vol. 6, no. 100, p. 632-642. [vid. 2014-01-03] ISSN 0895-8017. Dostupné z ESBCOhost OmniFile Full Text Select.

WOLF-BRANING, Michael, IHARA, Emily S., WHITE, Patience, SHUMAN, Elisabeth. *Life Skills: Parental Engagement in Developing Life Skills of Adolescents with Disabilities*. In: The International Journal of Diversity in Organisations, Communities and Nations [online seriál]. Champaign: Common Ground Publishing, University of Illinois, 2008, vol. 8, no. 3, p. 41-47. [vid. 2013-09-15]. ISSN 1447-9583 (online). Dostupné z EBSCOhost SocINDEX with Full Text.

Usnesení č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součást ústavního pořádku České republiky (Listina základních práv a svobod). In Sbíрка zákonů České republiky. 1993, částka 1, s. 17-23. Dostupné z <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/start.aspx>. Ve znění pozdějších předpisů. Dostupné z <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/start.aspx>.

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí. In Sbíрка zákonů České republiky. 1999, částka 111, s. 7662-7681. Dostupné z <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/start.aspx>. Ve znění pozdějších předpisů. Dostupné z <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/start.aspx>.

Zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů a o změně některých zákonů (zákon o ochraně osobních údajů). In: Sbíрка zákonů České republiky. 2000, částka 32, s. 1521-1532. Dostupné z <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/start.aspx>. Ve znění pozdějších předpisů. Dostupné z <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/start.aspx>.

Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu postavení výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů. In Sbíрка zákonů České republiky. 2002, částka 48, s. 2978-2991. Dostupné z <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/start.aspx>. Ve znění pozdějších předpisů. Dostupné z <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/start.aspx>.

Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže). In Sbíрка zákonů České republiky. 2003, částka 79, s. 4030-4052. Dostupné z <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/start.aspx>. Ve znění pozdějších předpisů. Dostupné z <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/start.aspx>.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. In Sbíрка zákonů České republiky. 2006, částka 37, s. 1257-1289. Dostupné z <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/start.aspx>. Ve znění pozdějších předpisů. Dostupné z <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/start.aspx>.

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník. In Sbíрка zákonů České republiky. 2012, částka 33, s. 1026-1365. Dostupné z <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/start.aspx>.

Zdravotnická ročenka České republiky 2012. [online] Ústav zdravotnických informací a statistiky, 2012 [vid. 2015-1-15]. ISSN 1210-9991. Dostupné v PDF z: <http://www.uzis.cz/katalog/rocenky/zdravotnicka-rocenka-ceske-republiky>.

Zdravotnická ročenka České republiky 2013. [online] Ústav zdravotnických informací a statistiky, 2013 [cit. 2015-1-15] ISSN 1210-9991. Dostupné z: <http://www.uzis.cz/katalog/rocenky/zdravotnicka-rocenka-ceske-republiky>.

Vyhláška č. 438/2006 Sb., kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních. In: Sbíрка zákonů České republiky. 2006, částka 142, s. 6073-6081. Dostupné z <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/start.aspx>. Ve znění pozdějších předpisů. Dostupné z <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/start.aspx>.